

НАУКОВО-
ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЗБІРНИК

ВІСНИК ДАУ

ВИПУСК № 1 (18) 2007 р.

ЗАСНОВНИК

Державний вищий
навчальний заклад
«Державний агроекологічний
університет»

Свідоцтво
про державну реєстрацію
№ 149 від 16 жовтня 1998 р.

Вісник ДАУ затверджений Президією ВАК України як наукове видання, в якому можуть бути опубліковані основні результати дисертаційних робіт з сільськогосподарських, ветеринарних, біологічних, економічних і технічних наук.

Відбір статей до друку проводиться редакційною колегією згідно з вимогами, що друкуються у «Віснику ДАУ», та шляхом додаткового рецензування і надання відповідної рекомендації.

© Державний вищий навчальний заклад «Державний агроекологічний університет», 2007

Головний редактор

А. С. Малиновський

Відповідальний за випуск

П. П. Надточій

Наукові редактори

П. П. Надточій, І. М. Єтушок

Редагування англomовних текстів

Е. Ф. Малиновський, І. М. Гадзевич

О. Д. Кабаченко

**Науково-теоретичний збірник
видано редакційно-видавничим
відділом ДАУ у складі:**

Редактор

Л. В. Князева

Комп'ютерний набір та верстка

О.М. В'юнцової

Макетування

О.М. В'юнцової

Підписано до друку 11.07.2007 р.

Друкуються за рішенням

Вченої ради ДАУ

протокол №7 від 26.03. 2007 р.

Формат 70x100/16. Папір офсетний

Ум. друк. арк. 21,93

Наклад 300 прим.

Адреса редакції:

10008 м. Житомир,

бульвар Старий, 7, ДАУ

Контактні телефони:

(0412) 37-49-31, (0412) 22-04-17

Факс: (0412) 22-04-17

Address of the publishers:

The State Agroecological

University (Zhytomyr)

Boulevard Stary, 7

10008, Zhytomyr, Ukraine

Telephone number:

(0412) 37-49-31, (0412) 22-04-17

Fax: (0412) 22-04-17

e-mail: PNadtochy@academy.zt.ua

Біологія

УДК 594.1.38

О. І. Увасва
к. б. н.

О. В. Павлюченко
Житомирський державний університет

Р. І. Гураль
Державний природознавчий музей НАН України

НОВІ ЗНАХІДКИ ПРІСНОВОДНИХ МОЛЮСКІВ (GASTROPODA, BIVALVIA) У ВОДОЙМАХ УКРАЇНИ

Фауну прісноводних молюсків досліджували впродовж 1996–2005 років. Виявлено нові місцезнаходження низки видів *Valvatidae*, *Lymnaeidae*, *Planorbinae*, *Unionidae*, *Sphaeriidae* на території України. Особливо цінними є нові знахідки рідкісних видів – *Lymnaea glutinosa*, *Anisus* (*A.*) *strauchianus*, *A.* (*Gyraulus*) *laevis*, *Lamorbis riparius*, *Segmentina distinguenda*, *Colletopterum subcirculare plattenicum*, *Unio crassa* *na in.*

Постановка проблеми

Прісноводні молюски разом із комахами – це одна з найбільш поширених та чисельних груп безхребетних тварин. Молюски характеризуються значною екологічною пластичністю, у зв'язку з чим вони зустрічаються у широкому колі гідротопів, які часто різняться умовами існування. Молюски відіграють важливу роль у колообігу речовин та енергії у гідроекосистемах, формують кормовий раціон бентосних риб і водоплавних птахів. Крім того, їх можна використовувати як біоіндикатори забруднення водойм іонами важких металів та продуктами радіоактивного розпаду (особливо це стосується представників класу *Bivalvia*).

Разом із тим молюски є облігатними проміжними хазяями низки видів трематод, які спричиняють захворювання свійських та диких тварин, а в окремих випадках можуть викликати трематодози і у людини. Ці захворювання супроводжуються значними економічними збитками для сільського господарства, а також становлять загрозу для здоров'я людини [5]. Найбільшої шкоди завдають нотокотильози свійської птиці, парамфістоматидози і фасціольози свійських тварин. Для ефективної боротьби із цими трематодозами, крім використання звичайних, профілактичних заходів, слід з'ясувати видовий склад, поширення та особливості екології проміжних хазяїв паразитів – прісноводних молюсків. Володіючи цими даними, можна розробити більш ефективні профілактичні заходи.

Аналіз останніх досліджень

Вивченню фауни прісноводних молюсків присвячена низка монографій і оглядових статей [1–3, 6–19 та ін.]. Слід зазначити, що здебільшого

дослідження молосків проводились у басейнових водоймах різних річкових екосистем (річки Дністер, Дніпро, басейни Буг, Дунай тощо), у той час як решта території не досліджувалась взагалі, або ж у літературі можна віднайти поодинокі факти про результати цих досліджень. Найкраще фауна молосків досліджена на території західної України (басейн Дністра), в основному завдяки існуванню на цих теренах інтуїтивної малакологічної школи, започаткованої у XIX ст. Й. Іонковським [19]. Згодом ці дослідження були продовжені і набули якісно нових ознак, спрямованих на розкриття ролі прісноводних молосків як промислових хазяїв личинкових форм тремагод у середині XX ст. у роботах П. І. Здуна та його учнів [5]. Добре досліджена фауна молосків і у басейні Дніпра, дещо менше – Дунаю, Південного та Західного Бугу, Сіверського Дінця, найменш дослідженими у цьому відношенні залишаються водойми степу та Криму [11, 12]. Дослідження житомирської малакологічної школи, створеної зусиллями А.П. Стадниченко, стали передумовою для всебічного і детального вивчення популяцій прісноводних молосків не лише у північній і центральній частині України, але й на усій території держави.

Проте незважаючи на позитивні тенденції, які спостерігаються у малакології в останні роки, на карті України ще багато "білих плям" стосовно видового складу молосків. Крім того, деякі види прісноводних молосків є досить рідкісними, і щодо їх поширення і особливостей екології у літературі є дуже мало інформації. Кожна нова знахідка таких видів є дуже цінною, оскільки вона дає змогу судити про фауністичну різноманітність молосків і стан їх популяцій у певному річковому басейні.

Метою нашої роботи був збір прісноводних молосків у різноманітних водоймах України, особливо в малодосліджених у малакологічному відношенні регіонах, для подальшого з'ясування їх видової належності, еколого-паразитологічних і хорологічних особливостей.

Матеріал і методи досліджень

Матеріалом для роботи слугували власні збори прісноводних молосків, добуті протягом 1996–2005 рр. у межах основних річкових басейнів України (Дунай, Дністер, Південний та Західний Буг, Дніпро, Сіверський Донець, річки Криму). Збір молосків проводили згідно з загальнозживаними методиками [4]. Визначення видової належності молосків – за Я. І. Старобогатовим [15], А. П. Стадниченко [13, 14] та В. В. Анистратенком [1] із урахуванням таксономічних ревізій, проведених останнім часом [18]. Для визначення перлівницевих порівнювали їх зовнішні конхіологічні ознаки (форма черепашки, положення верхівки, характер верхівкової скульптури, колір, особливості будови замка, довжина, висота, опуклість, тощо) з описаними у літературі [6, 7].

Результати досліджень

Згідно з дослідженнями деяких вчених [1], молоски з родини Valvatidae на території України зустрічаються лише у середній течії Дніпра. Нами представники цієї родини були вперше виявлені у наступних населених пунктах і річкових екосистемах:

Valvata cristata (Müll.) – басейн р. Верещиця (смт. Івано-Франкове Львівської обл.);

V. pulchella (Stud.) – басейн р. Верещиця (сmt Великий Любін Львівської обл.);

V. piscinalis (Müll.) – басейн р. Стрий (с. Ходовичі Львівської обл.), постійні стоячі водойми (Львів).

З 9 видів прісноводних моллюсків (за класичною західною систематикою моллюсків) із родини Lymnaeidae, які зустрічаються на території України, до рідкісних належить лише *Lymnaea glutinosa* (Müll.). Цей вид нами вперше знайдений у басейні р. Жижва (с. Верчани Львівської обл.).

Досліджуючи протягом останніх років фауну катушкових, ми з'ясували, що підродина Planorbinae в Україні представлена 25 видами [18]. За результатами проведених досліджень зареєстровано нові місцезнаходження для 15 видів катушкових у межах басейнів Дунаю, Дністра, Південного та Західного Бугу, Дніпра, Сіверського Дінця. Нижче наведені конкретні річкові басейни та населені пункти, де були знайдені катушкові:

Anisus (Disculifer) vorticulus (Trosch.) – верхня і середня течія Дністра (с. Загір'я Івано-Франківської обл., с. Смиківці Тернопільської обл.), басейн Прип'яті (с. Хочиме Житомирської обл.), Десна (сmt Остер Чернігівської обл.), Псел (Суми);

A. (Bathymphalus) contortus (L.) – басейн р. Псел (Суми), постійні стоячі водойми (Львів);

A. (Anisus) trauchianus (Cless.) (рис. 1а) – басейн Південного Бугу (с. Михайлівка Миколаївської обл., с. Вікторівка Одеської обл.);

A. (A.) dazuri (Mörch) – верхіє'я Сіверського Дінця (сmt Чугуїв Харківської обл.), Случ (Новоград-Волинський Житомирської обл.), Уборть (сmt Ємільчине Житомирської обл.), Уж (с. Повч Житомирської обл.), Тетерів (села Давидівка, Топорище, Івниця, Бердичів Житомирської обл.), Десна (сmt Остер Чернігівської обл.);

A. (A.) perezi (Graells in Dup.) – Шацькі озера (сmt Шацьк, с. Світязь Волинської обл.), Случ (Новоград-Волинський Житомирської обл.), Десна (с. Боденьки Київської обл.), Сула (Лубни Полтавської обл.);

A. (Gyraulus) albus (Müll.) – басейн р. Ворскла (с. Чутове Полтавської обл.), постійні стоячі водойми (Львів);

A. (G.) laevis (Ald.) (рис. 1б) – пониззя Дунаю (сmt Вилкове Одеської обл.), нижня течія Дністра (с. Маяки Одеської обл.), Случ (Сарни Рівненської обл.), Рось (с. Стеблів Черкаської обл.), Десна (сmt Остер Чернігівської обл.), Ворскла (с. Чутове Полтавської обл.);

A. (G.) acronicus (Fér.) – басейн р. Уборть (с. Замисловичі Житомирської обл.), Уж (с. Червона Волока Житомирської обл.), Тетерів (села Давидівка, Глибочиця, сmt Новогуївинськ Житомирської обл., Житомир), Сула (с. Вільшанка Полтавської обл.), Самара (Павлоград Дніпропетровської обл.);

A. (G.) rossmaessleri (Auersw.) – нижня течія Дніпра (Таврійськ Херсонської обл.);

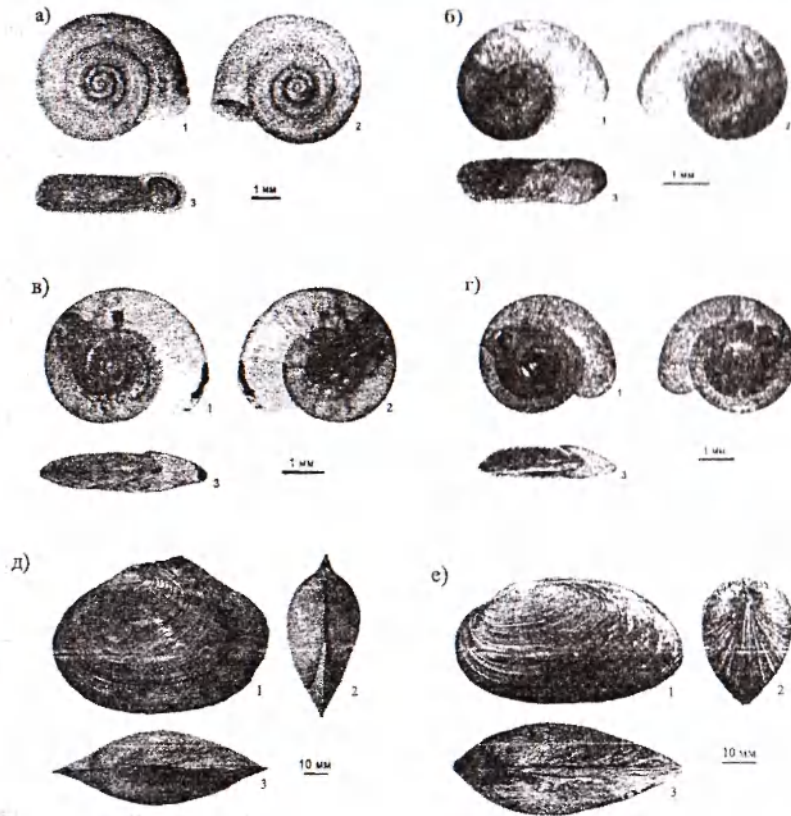

Рис. 1. Черепашки: а – *A. (A.) strauchianus*, б – *A. (G.) laevis*, в – *L. riparius*, г – *S. distinguenda* (1 – вигляд зверху; 2 – вигляд знизу; 3 – вигляд збоку); д – *C. subcirculare*, е – *U. crassa* (1 – вигляд зліва; 2 – вигляд спереду; 3 – вигляд зверху).

A. bielzi (Кімак.) – басейн р. Десна (смт. Остер, с. Борсукив Чернігівської обл.), Псел (Лебедин Сумської обл.), нижня течія Дніпра (с. Козацьке Херсонської обл.);

Lamorbis riparius (West.) (рис. 1в) – басейн Південного Бугу (села Порик і Пархомівці Вінницької обл.), Десна (с. Боденьки Київської обл., смт Остер Чернігівської обл.), верхня і середня течія Сіверського Дінця (Зміїв та Ізюм Харківської обл.);

Segmentina nitida (Müll.) – басейн р. Самара (Павлоград Дніпропетровської обл.), нижня течія Дніпра (с. Дар'івка Херсонської обл.), постійні стоячі водойми (Львів);

S. distinguenda (Gred.) (рис. 1г) – басейн Південного Бугу (с. Ладижинка Черкаської обл., с. Порик Вінницької обл.), Західний Буг (Володимир-Волинський Волинської обл.);

S. clessini (West.) – нижня течія Дністра (с. Маяки Одеської обл.), Десна (с.мт. Остер Чернігівської обл.);

Hippuris complanatus (L.) – басейн р. Десна (с. Боденьки, с.мт Остер Чернігівської обл.), Псел (с. Красногорівка Полтавської обл.), постійні стоячі водойми (Львів).

Родина Unionidae в Україні представлена 22 видами [13]. Одним із найбільш рідкісних видів перлівницевих є *Colletopterum subcirculare platenicum* (Serv.) (рис. 1д). Раніше цей вид був відмічений у басейні середньої течії Дніпра (Кременчуцьке водосховище) [6], у пониззі Дніпра [7], Південного Бугу, Інгулу та Інгульця [11]. Нами цей вид вперше зареєстрований у верхів'ї Південного Бугу (Хмільник Вінницької обл.). Отже ця знахідка дозволяє розширити уявлення про поширення цього виду на території України. Молоска знайдено в єдиному екземплярі (самець трилітнього віку).

На увагу також заслуговує знахідка *Unio crassa* (Phil.) (рис. 1е) (видову назву наведено згідно класичної західної систематики молосків) у басейні р. Верещиця (с.мт. Великий Любін Львівської обл.). Слід зазначити, що на сьогодні є пропозиції щодо занесення цього виду до Червоної книги України [8].

Знайдені нові місцезнаходження низки видів із родини Sphaeriidae:

Pisidium milium (Held), *P. casertanum* (Poli), *P. pseudosphaerium* (Favre) – басейн р. Верещиця (с.мт Івано-Франкове Львівської обл.),

Sphaerium nucleus (Stud.), *P. amicum* (Müll.) і *Musculium lacustre* (Müll.) – постійні стоячі водойми (Львів).

Висновки

Для 27 рідкісних видів прісноводних молосків України наведені нові місцезнаходження їх у межах басейнів Дунаю, Дністра, Південного та Західного Бугу, Дніпра, Сіверського Дінця. Одержані відомості дозволяють уточнити межі ареалів низки видів Valvatidae, Lymnaeidae, Planorbinae, Unionidae, Sphaeriidae.

Перспективи подальших досліджень

У подальшому перспективним, на наш погляд, є дослідження по з'ясуванню екологічних властивостей прісноводних молосків, особливо рідкісних видів, а також їх ролі у поширенні трематодної інвазії серед свійських тварин та у людини.

Література

1. *Анистратенко В. В.* Определитель гребнежаберных моллюсков (Gastropoda, Pectibranchia) фауны Украины. – Ч. 2. Пресноводные и наземные // Вестн. зоологии. – 1998. – № 8. – С. 68–124.

2. Гония Ф. А. Малакофауна водоемов бассейна Днестра. Автореф. дис. ... канд. биол. наук. - Кишинев, 1985. - 22 с.
3. Гураль Р. І. Видовий склад прісноводних червононогих моллюсків басейну верхів'я Дністра // Віст. Львів. ун-ту Сер. біол. - 2004. - Вып. 33. - С. 104-109.
4. Жадин В.И. Методы гидробиологических исследований. М.: Высшая школа, 1960. - 189 с.
5. Здув В. І. Джерела і шляхи шкідливі тварин збудинком факціоналізу та боротьба з ним. - К.: УАСГН, 1960. - 115 с.
6. Іванців В. В. Особенности распространения моллюсков семейства Unionidae в Кременчугском водохранилище // Вестн. зоологии. - 1975. - № 6. - С. 82-84.
7. Іванців В. В. К видовому составу и распределению Unionidae в низовьях Днепра // Моллюски. Их система, эволюция и роль в природе. - Л.: Наука, 1975. - С. 71-73.
8. Корнюшин А. В. О видовом составе пресноводных двустворчатых моллюсков Украины и стратегия их охраны // Вестн. зоологии. - 2002. - № 1. - С. 9-23.
9. Корнюшин А. В., Ляшенко А. В. Малакофауна низовий Дуная в пределах Украины // Гидробиол. журн. - 2004. - Т. 40, № 1. - С. 3-19.
10. Куницький В. М., Стадниченко А. П., Куркчі Л. М. Історія вивчення і сучасний стан фауни дрібних моллюсків родини катушкових Великої Волині - проміжних жителів збудинків парамфістоматидозів великої рогатої худоби // Матер. та тези наук. конф. до 130-річчя Житомир. музею. - Житомир, 1995. - С. 159-161.
11. Полищук В. В. Солонатоводные и пресноводные моллюски из антропогенных отложений долин рек Ингула, Ингульца, Южного Буга и их связь с современной малакофауной // Моллюски. Их система, эволюция и роль в природе. - Л.: Наука, 1975. - С. 198-200.
12. Стадниченко А. П. Обзор фауны пресноводных моллюсков Крыма // Вестн. зоологии. - 1979. - № 1. - С. 14-19.
13. Стадниченко А. П. Фауна України. Перлівниці. Катушкові. - К.: Наукова думка, 1984. - Т. 29, Вып. 9. - 384 с.
14. Стадниченко А. П. Фауна України. Прудовикообразные (пузырчиковые, витушковы, катушковы). - К.: Наук. думка, 1990. - Т. 29, Вып. 42. - 292 с.
15. Старобогатов Я. И. Класс брюхоногие моллюски - Gastropoda // Определитель пресноводных беспозвоночных Европейской части СССР. - Л.: Гидрометеиздат, 1977. - С. 165-174.
16. Моллюски / Я. И. Старобогатов, Л. А. Прозорова, В. В. Богатов, Е. М. Саенко / Определитель пресноводных беспозвоночных России и сопредельных территорий. - С-Пб.: Наука, 2004. - Т. 6. - С. 9-492.
17. Увасва О. І. Нарис історії вивчення дрібних катушкових (Mollusca: Pulmonata: Planorbinae) України / Житом. держ. пед. ун-тет. - Житомир, 2003. - 27 с.
18. Увасва О. І. Моллюски підродина Planorbinae (Gastropoda: Pulmonata) України (фауна, систематика, поширення, екологія): Автореф. дис. ... канд. біол. наук. - К., 2006. - 23 с.
19. Ваковські J. Mieczaki. - Lwów: Mus. im. Dzieduszyckich, 1891. - 264 s.